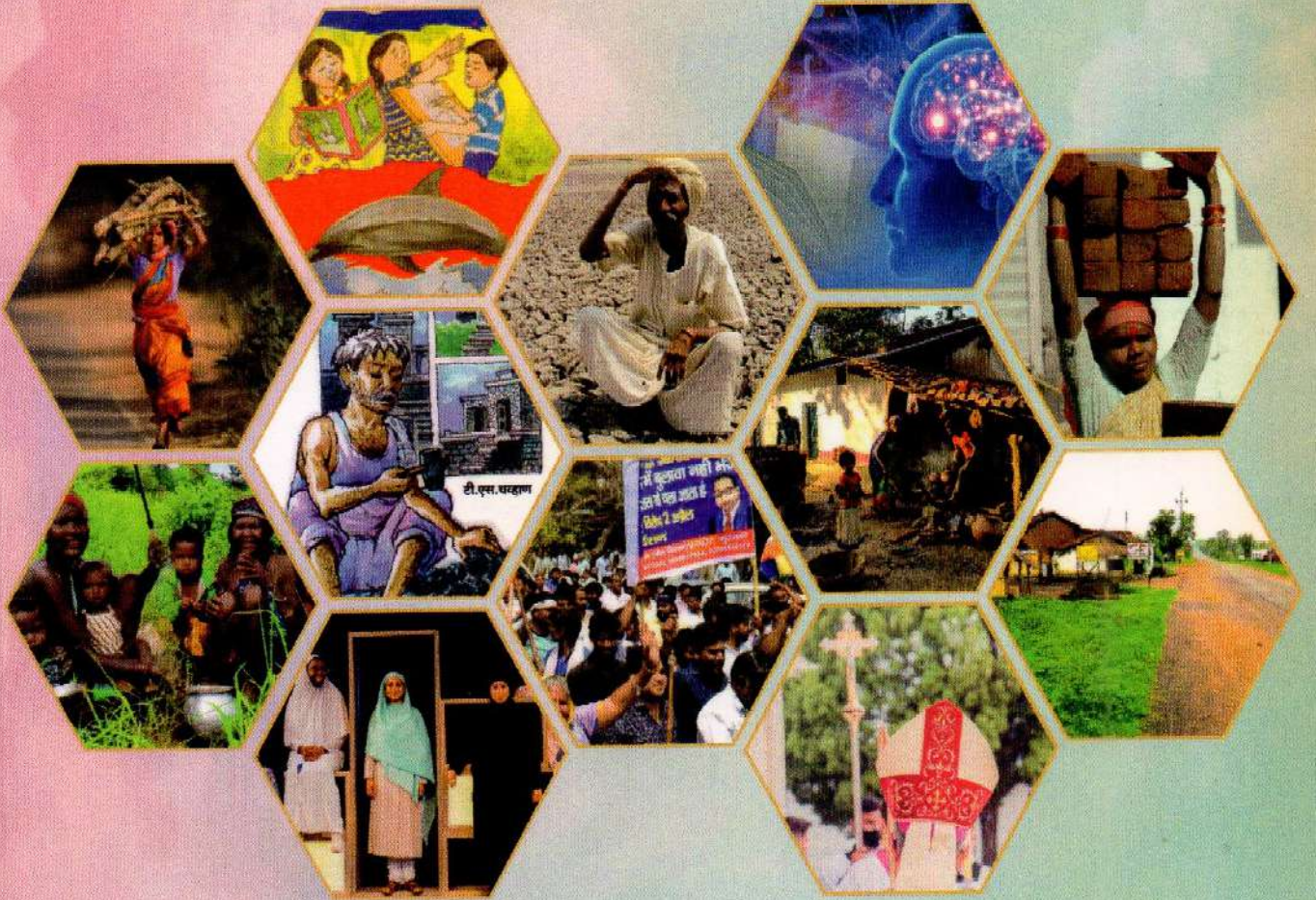

भोगवती शिक्षण प्रसारक मंडळाचे,
भोगवती महाविद्यालय, कुरुकली
मराठी विभाग

नव्वदोतरी मराठी साहित्यातील विविध प्रवाह

संपादक
प्रो. डॉ. सविता अशोक व्हटकर

नव्वदोत्तरी मराठी साहित्यातील विविध प्रवाह

संपादक

प्रो. डॉ. सविता अशोक व्हटकर

संपादक मंडळ

प्रा. नमिता अनिलकुमार पाटील । प्रा. रणजीत हसुरकर

प्रा. सविता टिपुगडे । प्रा. विश्वास पाटील

© संपादकांकडे

प्रकाशक

दादासाहेब काका जगदाळे

तेजश्री प्रकाशन

महालिंग मळा, यशवंत कॉलनीजवळ,

मु.पो. कबनूर, ता. हातकणंगले,

जि. कोल्हापूर - ४१६ १३८

मो. ८२७५६३८३९६

प्रथम आवृत्ती : २६ जून २०२२

ISBN 978-93-94617-05-2

मुद्रक

भारती मुद्रणालय

८३२, ई.वॉर्ड, शाहपुरी ४थी गल्ली, कोल्हापूर.

फोन नं. : ०२३१-२६५४३२९

मूल्य : ₹. २८०/-

'नव्वदोत्तरी मराठी साहित्यातील विविध प्रवाह' या विषयावरील शोधनिबंधाचे पुस्तक भारती मुद्रणालय, ८३२, ई.वॉर्ड, शाहपुरी ४थी गल्ली, कोल्हापूर येथे छापून तेजश्री प्रकाशन, इचलकरंजी यांनी प्रकाशित केलेले आहे. या पत्रिकेत प्रकट झालेल्या मतांशी संपादक, प्रकाशक व मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

लोकराजा छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज यांच्या
'स्मृतिशताब्दी कृतज्ञता पर्व' वर्षानिमित्त अर्पण

“आमची प्रजा सदासर्वदा सुखी व संतुष्ट असावी,
दिवसेंदिवस तिचे कल्याण वृद्धिंगत व्हावे आणि
आमच्या राज्याचा सर्व बाजूंनी अभ्युदय व्हावा
अशी आमची उत्कट इच्छा आहे.”

- लोकराजा छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज

अनुक्रमणिका

१ नव्वदोत्तरी ग्रामीण कथा:स्वरूप आणि वाटचाल	डॉ. गवराण ना पोटे	१७
२ नव्वदोत्तरी मराठी कथेतील शेतकरी चळवळीचे चित्रण	प्रा. विश्वास मा. पाटील	२६
३. नव्वदोत्तरी मराठी दलित कथा	डॉ.चंद्रकांत श. काबळे	३५
४. भटक्या-विमुक्तांच्या जातपंचायतीच्या न्याय निवाड्यातील आधारभूत लोककथांचा वाङ्मयीन अभ्यास	डॉ. बाळासाहेब सं.चव्हाण	४७
५. नव्वदोत्तरी मराठी कवितेतील शेतकरी स्त्रियांचे चित्रण	प्रा. नमिता अ. पाटील	५९
६. डॉ बाबासाहेब आंबेडकर आणि मराठी दलित कविता	डॉ. युवराज दे. भामरे	६५
७. नव्वदोत्तरी ग्रामीण कवितेतील शेतकरीपण	प्रो. डॉ. सविता अ. व्हटकर	७३
८. नव्वदोत्तरीय दलित साहित्यातील कविता	प्रा. श्रीरंग अ तराळ	८०
९. नव्वदोत्तर दलित कविता	डॉ. सारीपुत्र तुपरे	९०
१०. जनकविता	डॉ. संगीता घुगे	९६
११. अजीम नवाज राही शोषितांच्या जीवनाचे बहुपदरी चित्रण करणारी कविता	डॉ. सागर अ पाटील	१०२
१२. 'बुढाई' कादंबरीतील प्रभावी स्त्री व्यक्तिरेखा : गोकर्णा	कु. प्रा. गीतल भा बच्छाव	१११
१३. नव्वदोत्तर कादंबरीचे स्वरूप व वाटचाल	हर्षाली बा. खंदारे	११८
१४. नव्वदोत्तरी बाल कादंबरीचे स्वरूप आणि वाटचाल	प्रा प्रकाश द. साबळे	१२६
१५. नव्वदोत्तर कालखंडातील ग्रामीण कादंबरीचे विषय वैचित्र्य	डॉ. मधुकर बैकरे	१३१
१६. नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरी	प्रा. सौ. उज्वला अ देसाई	१३९
१७. नव्वदोत्तरी दलित कादंबरीतील बदललेल्या स्त्रीजीवन जाणीवा	प्रा सविता सं. टिपुगडे	१४४
१८. नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरी	श्री. विलास स सुर्वे	१४९

१९. नव्वदोत्तरी स्त्रीवादी साहित्य नातिचरामि या कादंबरीच्या अनुषंगाने	डॉ शर्मिला बा घाटगे	१६०
२० स्त्री जीवनाचे बदलते वास्तव चित्रण: भूमी	प्रा मच्छगंधाली नि. तारळेकर	१६४
२१. नवोदत्तर मराठी नाट्यवाङ्मय एक आकलन	डॉ. ज्ञानेश्वर को. गवते	१६९
२२. नवोदत्तरी मुस्लिम मराठी नाटके	डॉ. प्रा. मोहन बा. चव्हाण	१७७
२३. नव्वदोत्तरी मराठी सामाजिक नाटक	प्रा.डॉ. राजश्री बं पोवार	१८४
२४ नव्वदोत्तरी मराठी नाटकातील आस्वादकता	प्रा. रणजीत ए. हसूरकर	१८९
२५. भटक्या-विमुक्तांच्या आत्मकथेतील वास्तव जीवन	प्रा. वैशाली श्री. गुंजेकर	१९५
२६. मराठी विज्ञान साहित्य	डॉ मनीषा आ नाथकवडी	२०३
२७. नव्वदोत्तर कालखंडातील वडार समाजाचे साहित्य	सौ. विजयालक्ष्मी देवगोजी	२१०

५. डॉ. कोत्तापल्ले नागनाथ, नव्वदोत्तर ग्रामीण कादंबरीतील संस्कृतीभान, डॉ. जाधव गजानन (सपादक) नव्वदोत्तर मराठी ग्रामीण कादंबरी, अनघादित्य प्रकाशन, परतवाडा, अमरावती. प्रथमावृत्ती २०२१ पृष्ठ-३१
६. डॉ. काळवणे केदार, नव्वदोत्तर ग्रामीण कादंबरीतील संस्कृतीभान, डॉ. जाधव गजानन (सपादक):नव्वदोत्तर मराठी ग्रामीण कादंबरी, अनघादित्य प्रकाशन परतवाडा, अमरावती प्रथमावृत्ती २०२१ पृष्ठ-२४१,२४२

नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरी

प्रा. सौ. उज्वला अर्जुनराव देसाई

मातोश्री बयाबाई श्रीपतराव कदम, कन्या महाविद्यालय,
कडेगाव, जि.- सांगली

प्रस्तावना :

मराठी साहित्य विश्वात १९६० नंतर अनेक साहित्यप्रवाह उदयास आले, या मध्ये दलित, ग्रामीण, स्त्रीवादी, आदिवासी, मुस्लीम, ख्रिस्ती असे अनेक प्रवाह आहेत. त्या मध्ये कृषीसंस्कृतीशी व ग्रामजीवनाशी निगडित असलेला साहित्य प्रवाह म्हणजे ग्रामीण साहित्य प्रवाह. या साहित्य प्रवाहाची सुरवात महात्मा ज्योतीराव फुले यांच्या 'शेतकऱ्यांचा आसूड', 'ब्राह्मणांचे कसब' आणि 'तृतीय रत्न', या नाटकापासून सुरु झाली आणि शेतकऱ्यांचे प्रश्न जगाच्या वेशीवर माडायला सुरुवात झाली .पुढे महात्मा गांधींनी 'खेड्याकडे चला' हा संदेश देवून ग्रामीण जीवनाकडे व ग्रामीण प्रश्नाकडे समाजाचे लक्ष वेधले. निसर्गाच्या लहरीपणावर शेतीवर अवलंबून असणारा, जीवनातल्या अनेक आव्हानांना तोंड देणारा बळीराजा याचे जगण्याचे गंभीर प्रश्न समजून घेण्यासाठी खेड्याकडे जाणे महत्त्वाचे आहे हे या दोन महापुरुषांनी ओळखले आणि त्यानंतर ग्रामीण भागाचे प्रश्न ऐरणीवर येऊ लागले, सार्वत्रिक शिक्षणाच्या सकल्पनेमुळे खेड्यातील तरुण शिकू लागला, त्याला आपल्या प्रश्नाची जाण येऊ लागली. पूर्वीच्या साहित्यातील ग्रामीण भागाचे बेगडी चित्रण व त्याला दिसणारे वास्तव जीवन यातील तफावतीतून तो लिहिता झाला

ग्रामीण साहित्यिकांच्या लेखणीतून शेतकरी कष्टकऱ्यांचे प्रश्न, त्याची सुख- दुःखे, पिळवणूक, शोषण, त्यातून आलेले दारिद्र्य, उपासमार, खेड्यातील अधश्रद्धा, रूढी परंपरा, लोकसंस्कृती, लोकजीवन याचे दर्शन घडू लागले त्यामधून एक सशक्त व दमदार ग्रामीण साहित्यप्रवाह मराठी साहित्यामध्ये सुरु झाला

मराठी ग्रामीण कादंबरी :

ग्रामीण साहित्याची सुरवात कथा-कविता या साहित्य प्रकारा पासून झाली पण त्यामध्ये संबंध ग्रामजीवन व ग्रामवास्तव माडण्यावर मर्यादा आल्यामुळे अनेक साहित्यिक कादंबरी लेखनाकडे वळले ग्रामीण भागाचे

वास्तवपूर्ण जीवन चित्रण करणारे सुरवातीचे कादंबरीकार शंकर पाटील, व्यंकटेश माडगुळकर, उद्धव शेळके, रा र बोराडे, रणजीत देसाई, आनंद यादव या कादंबरीकारांनी ग्राम जीवनातील संघर्ष, गावगाडा, राजकारण, तेथील निसर्ग, शेत शिवार, श्रद्धा, समजुती, अश्या अनेक विषयावर कादंबऱ्या लिहिल्या

१९९० नंतरची मराठी ग्रामीण कादंबरी :

१९९० नंतर आलेल्या जागतिकीकरणाच्या व खुल्या आर्थिक धोरणाच्या युगाने भारतीय समाज व्यवस्थेमध्ये मोठे बदल घडून आले. ग्रामीण भागाचेही वास्तव बदलले खुल्या आर्थिक धोरणाने जग ही बाजारपेठ बनल्याने परंपरागत शेतीला व उत्पादनाना मोठा फटका बसला. राजकारणी व शासकीय अधिकाऱ्यांच्या अभद्र युतीने शेतकऱ्याची लुबाडणूक सुरु झाली वाढत्या शहरीकरणाने खेड्यांना ओहोटी लागली या मुळे सामान्य कष्टकऱ्याचे व शेतकऱ्यांचे जीवन होरपळू लागले, या बदलाकडे पाहणाऱ्या लेखकानी हे प्रश्न कादंबरीच्या रूपाने मांडण्यास सुरुवात केली. यंत्रयुगाच्या व शहरीकरणाच्या परिणामाचे वास्तवपूर्ण चित्रण 'पाचोळा' या कादंबरी मध्ये रा र बोराडे यांनी केले उद्धव शेळके यांच्या 'धम' या कादंबरीनेही य बदलाचे चित्र रेखाटले अरुण साधू यांच्या 'शापित' या कादंबरीत दुष्काळात वाताहात झालेल्या शेतकरी कुटुंबाची व्यथा मांडली आहे. तर रवींद्र शोभणे याची 'कोंडी' ही कादंबरी, मळणी यंत्रात हात सापडलेल्या गणपतच्या कुटुंबाच्या वाताहतीची कहानी सांगते

तानाजी राऊ पाटील यांच्या 'आभाळ' या कादंबरीत कर्जात जगणाऱ्या व कर्जातच मरणाऱ्या अल्प भू-धारक शेतकऱ्याची कथा येते बाबाराव मुसळे यांच्या 'हल्या हल्या दूध दे' या कादंबरीत सावकारीचा प्रश्न मांडला जातो, तर स ग यादव यांनी 'बुडणारा गाव', या कादंबरीत चादोली धरणग्रस्ताचा प्रश्न मांडला आहे. सदानंद देशमुखांच्या 'तहान' या कादंबरीत पाणी टंचाईने हैराण झालेल्या विदर्भातील शेतकऱ्याची व्यथा मांडली गेली, त्यांच्याच 'बारोमास' या कादंबरीत शेतीला आलेले वाईट दिवस त्यातून होणाऱ्या शेतकऱ्याच्या आत्महत्या, सुशिक्षित बेकाराचा प्रश्न या सर्वांचा ग्रामजीवनावरील परिणाम प्रभावीपणे मांडला आहे. आनंद यादव यांच्या 'गोतावळा' या कादंबरीने शेतमजुराचे प्रश्न, बदलणारे ग्राम वास्तव याचा वेध घेतला आहे त्याच्या 'झोंबी', 'नागरणी', 'घरभिंती' आणि 'काचवेल' या आत्मनिवेदनपर कादंबऱ्यामधून शेतकरी कुटुंबातील व्यथा वेदना शब्दांकित केल्या आहेत

राजन गवस या महत्वाच्या कादंबरीकाराने त्यांच्या 'चौडकं', 'भडारभोग' या कादंबऱ्यामध्ये ग्रामीण भागातील अनिष्ट रूढी परंपरामुळे, तरुण मुला-मुलींच्या आयुष्याच्या वातहतीचे चित्रण केले आहे. 'तणकट', या कादंबरीत गावातील राजकारण व दलित-सवर्ण संघर्ष याचे चित्रण येते 'ब-बळीचा', या कादंबरीत वेगाने बदलणाऱ्या मूल्य व्हासाचे त्यामुळे होणाऱ्या ग्राम जीवनाच्या घुसमटीचे चित्र रेखाटले आहे.

अशोक कौतिक कोळी याची 'पाडा' ही कादंबरी खान्देशातील छोट्या केळी उत्पादक शेतकऱ्याची व्यथा माडते 'विषवृक्षाच्या मुळ्या' ही वासुदेव मुलाटेंची कादंबरी, सहकार क्षेत्रातील भ्रष्टाचाराचे विष गरीब शेतकऱ्यांना त्यांच्या विकास योजनेला कसे सपवते याचे चित्र माडते. मोहन पाटील यांच्या 'लिगाड', 'खांदेपालट', 'बस्तान' या कादंबऱ्या शेतकरी जीवनातील दारिद्र्य, ताण-तणाव, त्याची सुखे-दुखे चित्रित करतात तर 'साखरपेरा' या कादंबरीत उस उत्पादक शेतकऱ्यांच्या समस्या ते मांडतात शंकर सखाराम याची 'सेझ' ही कादंबरी सर्व सामान्य शेतकऱ्यांच्या जमिनी भाडवलदाराच्या घशात घालण्याच्या षडयंत्राचा गौप्य स्फोट करते, कृष्णात खोत याची 'गावठाण', 'रौदाळा', 'झडझिंबड', 'धूळमाती' या कादंबऱ्यांनी पावसावर अवलंबून असणाऱ्या शेतकऱ्यांचे जगणे, ग्रामीण राजकारण त्यामुळे निर्माण झालेला गुता, बदलत जाणारा गावगाडा याचे चित्रण येते सरदार जाधव याची 'कोयता' उसतोड कामगाराचे शोषण मांडताना दिसते. शेषराव मोहिते यांची 'धूळपेरणी' आणि 'असं जगण तोलाच' या कादंबऱ्या दुष्काळ, भ्रष्टाचार, सावकारशाही, सुस्त प्रशासन यांच्या मगर मिठीत सापडलेल्या शेतकऱ्यांच्या प्रश्नाला वाचा फोडते. विश्वास पाटील याची 'झाडाझडती' ही कादंबरी धरणांमुळे उध्वस्त झालेल्या गावाची आणि उपरे आयुष्य वाट्याला आल्याने उध्वस्त झालेल्या धरणग्रस्त माणसाचे चित्रण करते रा र बोराडे यांची 'चारापाणी' ही दुष्काळी परिस्थितीत निर्माण होणाऱ्या पाणीटंचाईची भीषण वास्तव माडते, 'वळणावरच पाणी' या कादंबरीत ग्रामीण भागातील जातिभेदाचा प्रश्न प्रभावीपणे मांडला आहे. चंद्रकुमार नलगे याची 'देवाची साक्ष' आणि महादेव मोरे यांची 'झोंबड' या कादंबऱ्याही ग्रामजीवन मांडणाऱ्या आहेत. रमेश इंगळे उत्रादकर याची 'निशाणी डावा अंगठा' ही कादंबरी ग्रामीण भागातील प्रौढ शिक्षणाचा झालेला खेळ खडोबा, विनोदी ढगाने चित्रित करते रगनाथ पठारे यांच्या 'टोकदार सावलीचे वर्तमान' आणि 'ताम्रपट' या कादंबऱ्या मधून स्वातंत्र्योत्तर

कालखंडातील ग्रामीण समाजव्यवस्थेतील स्थित्यंतरे अचूक टिपलेली आहेत. सुभाष सलारकर यांची 'आहुती' ही कादंबरी सुशिक्षित भूमिहीन तरुणाची नोकरीसाठी होणारी फरफट चित्रित करते. प्रवीण दशरथ बांदेकर यांच्या 'चाळेगत' आणि 'उजव्या सोडेच्या बाहुल्या' या कादंबऱ्या तळकोकणातील सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक बदलाचे चित्रण करणाऱ्या आहेत

निष्कर्ष :

या सर्व कादंबऱ्यांमधून ग्रामीण भागाचे १९९० नंतर बदलत गेलेले स्वरूप स्पष्ट झालेले आहे. कृषी प्रधान समूहप्रधान, निसर्गसन्मुख, स्वाभाविक, स्थितीशील जीवन जगणाऱ्या ग्रामीण भागातील माणसांच्या वाटचाला जागतिकीकरण आणि उदारीकरणाने अनेक प्रश्न निर्माण केले त्यांच्या जगण्याचा चेहराच बदलून टाकला स्वार्थी राजकारण भांडवलशाहीवृत्ती, जातीयता, धर्मांधता, अधश्रद्धा वेगवेगळ्या पातळ्यांवर होणारे ग्रामीण माणसाचे शोषण, नैराश्यापोटी वाढलेली व्यसनाधीनता त्यातून पुढचे पाउल म्हणजे शेतकऱ्याची आत्महत्या यामुळे ग्रामीण जीवन ढवळून निघाले. त्यांची संस्कृती, नातेसंबंध, कौटुंबिक संघर्ष, वाढत चाललेले शहरीकरण, तरुणांच्या वाटचाला आलेली बेकारी या मुळे होणारी घुसमट, सततचे ताणतणाव, कधी सुका तर कधी ओला दुष्काळ पाचवीला पुजलेला अश्या प्रतिकूल परिस्थितीचा सामना करणारी ग्रामीण भागातील माणसे, त्यांच्या सुख-दुःखाच्या जीवनसंघर्षांच्या अनेक कहाण्या आपल्या कादंबऱ्यांमधून या लेखकांनी मांडल्या आहेत ग्रामीण भारताचे हे विदारक चित्र संवेदनशील मनाच्या माणसाला अस्वस्थ करणारे आहे ग्रामीण कादंबरीने हे अस्वस्थ करणारे चित्र वाचकांसमोर ठेवून त्याला विचार प्रवृत्त केले आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

- १ ठाकूर रवींद्र, मराठी ग्रामीण कादंबरी, मेहता पब्लिशिंग हाउस, प्रथम आवृत्ती १९९३.
- २ नलगे चंद्रकुमार, ग्रामीण वाङ्मयाचा इतिहास, अजब पब्लिकेशन कोल्हापूर, प्रथम आवृत्ती २००९
- ३ डॉ मुलाटे वासुदेव, ग्रामीण साहित्य, चिंतन आणि चर्चा, स्वरूप प्रकाशन औरंगाबाद, दुसरी आवृत्ती २०१०
- ४ कोतापळे नागनाथ, ग्रामीण साहित्य स्वरूप आणि शोध, स्वरूप प्रकाशन औरंगाबाद, तृतीय आवृत्ती २००७.

५. चदनशिवे भास्कर, ग्रामिणत्वाचे नवे आयाम, शब्दालय प्रकाशन श्रीरामपूर, पहिली आवृत्ती २००८.
६. भोसले द. ता., ग्रामीण साहित्य एक चिंतन, मेहता पब्लिशिंग हाउस, पुणे, १९९८.
७. देशमुख गणेश, ग्रामीण समाजजीवन व साहित्य, स्वरूप प्रकाशन औरंगाबाद प्रथम आवृत्ती २००८.
८. मचलकर र. बा , ग्रामीण वाङ्मयाचा इतिहास, संपादक- चंद्रकुमार नलगे, सुरेश एजन्सी, पुणे, १९९६.
- ९ डॉ वाघचौरे भीमराव, रा र. बोराडे यांचे साहित्य, स्वरूप आणि आस्वाद, विहित प्रकाशन औरंगाबाद, प्रथम आवृत्ती १९९९